

1992: 500 anys d'amagar l'ou i la veritat d'En Cristòfol Colom

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 31-03-2025

Recuperem un article d'En Jordi Bilbeny, publicat al número 482 de la revista vilafranquina "La Fura", de l'11-17 d'octubre de 1991, ara que el tema de la catalanitat d'En Colom torna a ser d'actualitat.

Quan Francesillo de Zúñiga, bufó d'En Carles Quint, escriví en una de les seves cartes al marquès de Pescara que «a Gutiérrez, vuestro solicitador, ruego a Dios que nunca le falte papel, porque escribe más que Tolomeo i que Colón, el que halló las Indias», ja ens donava entenent que si hi havia a l'època un escriptor, l'obra i la feina del qual fossin tingudes per monumentals, aquest no era cap altre més que En Cristòfol Colom.

Tot i que l'afirmació pugui semblar una barrabassada pròpia d'un bufó, atès que ara per ara els escrits originals que es conserven d'En Colom es redueixen a un tristíssim grapat de cartes, el cert és que hi ha proves irrefutables que ens mostren que l'obra d'En Colom fou més considerable del que ens podem imaginar.

Portada de «La Fura» on es va editar aquest article d'En Jordi Bilbeny.

Un saqueig sistemàtic i net

Així, per Antonio de León Pinelo, sabem que el 1629 existia un breu tractat d'En Colom intitulat Declaración de la tabla navigatoria, que no ha pogut ser retrobat. El mateix Colom ens diu, en una carta a en Nicolau Oderigo, que havia deixat a En Francesc de Ribarol un llibre de trasllats de cartes i una relació del quart viatge, acompanyat d'un suplement:

documents que no s'han trobat mai més.

També han desaparegut un llibre de versos sobre autoritats de Jerusalem i els relats de tots els altres viatges anteriors a la descoberta d'Amèrica, un memorial autògraf sobre la seva vida, la documentació oficial sobre la seva arribada a Barcelona el 1493, els processos incoats en contra seva a l'Espanyola el 1495, tots els escrits del seu germà Bartomeu, ultra la mutilació del seu Libro de las profecías: hi és arrancat el foli 28 i tallats els folis 68 al 76. Al foli 77r, una mà del segle XVII hi escriví: «mal hizo quien hurtó de aquí estas hojas porque era lo mejor de las profecías de este libro».

Pel que fa als documents cartogràfics, mapamundis i cartes de navegació, En Colom en dibuixà un bon gruix, car, a més de les referències indirectes, en fa sovint esment a les seves missives i despatxos oficials.

En aquest sentit, el 5 de setembre de 1493, la reina Isabel li escriu: «La carta de marear que habiades de facer, si es acabada, me enviad luego». I, mentre al final de la relació del seu tercer viatge llegim que «entretanto yo enviaré a vuestras Altezas esta escritura y la pintura de la tierra», Alonso de Hojeda declarava que havia vist «la figura que el Almirante envió a Castilla al Rey y Reyna de lo que había descubierto». També fou demostrat pel testimoniatge d'En Bernardo de Ibarra, en un interrogatori de 1513, que Hojeda, Alonso Niño i d'altres, s'havien guiat en llurs descobertes per una carta marina que En Colom havia dibuixat. Doncs bé: de tots aquests documents, no en resta ni un de sol, sota cap mena de forma.

Com tampoc no es conserva l'importantíssim original de la carta que va enviar a En Santàngel, per anunciar-li la descoberta, i que encara existia a mitjan segle XVI. Aquesta carta es conservava a Sevilla, a la biblioteca del seu fill Ferran, el qual l'havia catalogada al seu registre amb el número 4.743, i amb l'anotació següent: «Letra enviada al escriba de ració a. 1493, en catalán».

La desaparició dels textos colombins no abasta tan sols els seus autògrafs, sinó que afecta directament també els llibres que foren de la seva propietat i els originals de les cròniques coetànies que parlen d'ell, que gairebé ho fan totes.

En Caius Parellada ha fet notar, al seu excel·lentíssim treball Colom vençe Colombo. La vera naturalesa catalana del descobridor del Nou Món, com hi ha a la Biblioteca Colombina una bona colla de llibres, catalans per l'idioma, el contingut i la procedència, «que ofereixen un interès extraordinari en relació amb la personalitat de Colom». Entre aquests llibres cal anotar molt especialment la sostracció de la Història de Jacob Xalabín, el compendi català de la Lògica d'Algazel, La passió i mort de Jesucrist, i la desaparició d'un nombre elevadíssim de llibres i manuscrits que podien evidenciar la naturalesa catalana d'En Colom.

És des d'aquesta òptica que En Marià Aguiló, havent llegit els índexs primitius dels llibres que contenia la Biblioteca Colombina, i havent-hi observat les referències i les descripcions d'un enfilall de llibres catalans, ens comenta: «Ni en la mateixa biblioteca, ni en cap altra, no hem pogut veure els llibres ni els llibretons catalans raríssims que [En Ferran] menciona, que no són pas pocs, ni sabem qui els descrigui millor. Dissortadament, ja a mitjan segle proppassat faltaven més de la meitat dels 20.000 cossos d'obres que va tresorejar el magnànim fill de Cristòfol Colom».

La mà bruta de la censura

Per altra banda, un estudi lent i minuciós de les cròniques i llibres d'història d'Amèrica dels segle XV, XVI i XVII, que encara duc a terme, m'ha portat a la conclusió que la totalitat dels textos d'aquesta època que he revisat, han estat sotmesos a una censura sistemàtica i implacable.

El tema de la censura en els llibres d'història és un tema deixat de la mà de Déu a la historiografia moderna. Hom ha tendit a elaborar llistes de llibres prohibits i a fer anàlisis sociològiques del control ideològic de la Inquisició sobre els ciutadans. Però molt pocs estudiosos han analitzat el text d'un llibre abans de passar pel censor i després d'haver-hi passat, i més pocs encara n'han extret les conseqüències polítiques i d'estat que un fet semblant comportava. Entre d'altres raons, perquè o no s'han adonat del paper transcendental que la censura ha jugat en la transmissió dels textos, o no l'han volgut veure per massa comprometedor.

Una de les comptadíssimes excepcions, la constitueix En Juan Friede, que ha publicat un estudi especialitzat en La censura espanola del siglo XVI y los libros de historia de América. Per En Friede, «en força casos només consta el simple fet que els llibres van passar per la censura oficial, donat que les llicències d'impressió són a les primeres planes; però no sabem res dels canvis que ha introduït el censor al text primitiu. Acceptem molts manuscrits com a originals, sense sospitar que, de vegades, tan sols es tracta de les còpies fetes en net de les versions primitives,

després que fossin censurades, còpies on desapareixien naturalment les parts guixades, esmenades, retallades o arreglades per la censura».

La mentida al servei del poder

És En Friede qui, al llarg del seu estudi, ens mostra com el censor esborra paraules i noms, fent-los desaparèixer o canviant-los per altres, transforma el caràcter amb què són descrits els personatges, retalla fragments, n'introdueix d'altres, elimina capítols sencers, i dels restants, retocats i garbellats, sovint en fa una nova composició i una nova ordenació. És En Friede qui ens exposa, a través dels mateixos escrits dels censors que justifiquen la seva feina, que «l'interès de l'Estat prima sobre la conveniència de fer saber públicament la veritat. Encara que fossin verídiques les acusacions, si estan en pugna amb els interessos de l'Estat, no s'han de perpetuar en una 'història pública. Hom comprèn que on preval una tendència semblant, no hi pot haver objectivitat en una obra històrica, ni tan sols a l'hora d'escriure-la: la mateixa investigació de la veritat és influïda pels interessos de l'Estat». I és, finalment, En Friede, estudiant els retocs de la Recopilación historial de Pedro Aguado, qui ens revela que la censura ha suprimit d'aquest llibre cinc capítols complets, entre els quals n'hi ha un de dedicat exclusivament a En Cristòfol Colom i als fets de la descoberta d'Amèrica.

És claríssim, doncs, que En Colom i la descoberta d'Amèrica eren un tema que atemptava contra la seguretat de l'Estat i que, conseqüentment, s'havia de fer desaparèixer o modificar de soca-rel.

Els agents del silenci

La xarxa per dur a terme una feinada de control i depuració tan subtil com eficaç s'havia començat a instal·lar el 8 de juliol de 1502, mercès a una pragmàtica dels Reis Catòlics on es prohibia la impressió i venda de qualsevol llibre sense una llicència reial expressa. A la pragmàtica també s'hi ordenava que s'examinessin tots els llibres i s'imposava als transgressors la pena de la pèrdua d'exercir llur ofici, la crema pública dels llibres impresos i el pagament d'una multa pel valor dels llibres cremats.

Aquesta normativa es mantingué fins a l'adveniment de Felip II al tron, el qual augmentà les mesures de control i elevà les multes econòmiques a pena de mort i pèrdua de tots els béns, el càstig per als qui imprimissin o venguessin cap llibre prohibit. Així, per la Reial Cèdula del 21 de setembre de 1556, reforçada per la del 14 d'agost de 1560, es prohibí explícitament la impressió de llibres que tractessin d'Amèrica, sense llicència especial del Consell del Regne, i s'ordenà recollir tots els que ja eren en circulació. Immediatament es creà un cos al servei de la recerca i captura de tota mena de llibres d'història que parlessin d'Amèrica. S'instal·la als ports, furga entre les mercaderies dels vaixells, remena a les universitats i, a través de delacions, s'infiltra a les cases particulars. El control i el confiscament de llibres és tan abassegador i absolut que jo el gosaria comparar, per fer-nos una vaga idea, amb el servei policíac stalinista, les SS o els cossos de seguretat que descriu En Ray Bradbury a Fahrenheit 451.

En Friede també ha remarcat que molts llibres confiscats no s'arribaren a imprimir mai, un cop fets els retocs del censor, perquè l'autor no s'avingué a un joc tan baix. De tots aquests llibres, no se'n conserva l'original, sinó diverses còpies retocades i arreglades de cap a peus, guardades als arxius del Consell d'Índies, del Consell del Regne o de la Inquisició, i que no foren exhumats i publicats fins a finals del segle XVIII i al llarg de tot el XIX. I, és clar, s'editaren com si fossin originals.

Historiadors sense història

Sobre l'edició d'aquesta mena de llibres censurats talment com si fossin l'obra de l'autor, hi ha un treball extraordinari i d'un rigor inusual, d'En Giuseppe Chiecchi i En Luciano Troisio, intitulat Il decameron sequestrato. Le tre edizioni censurate nel cinquecento. L'estudi, semblant al d'En Friede, ens innova que el censor, preocupat obsessivament per fer desaparèixer uns rastres concrets del text, cau, en la nova redacció que confegeix, en incongruències, contrasentits, errors cronològics, duplicació de la personalitat dels personatges, invenció de personatges nous, manca de lògica discursiva i, sobretot, en l'ordre de les frases, manca de concordança sintàctica. Talment En Friede, exposa que, com de costum en aquests casos, el manuscrit original desapareix i, en canvi, es conserven diversitat de còpies retocades i discordants entre elles.

Els principals llibres d'història d'Amèrica dels segles XV al XVII contenen exactament, sense exclusió, totes aquestes traces. Ni Las Casas, ni Gonzalo Fernández de Oviedo, ni En Pere Màrtir d'Angleria, ni Andrés Bernáldez, ni Alonso de Santa Cruz, ni Hernando del Pulgar, ni Hernán Pérez de Oliva, ni molt menys En Ferran Colom, pogueren escapar d'aquesta censura terrible i tergiversadora, que retocà full a full, capítol a capítol, paraula a paraula, els llibres dels cronistes amb l'única finalitat d'amagar la veritat a l'entorn d'En Cristòfol Colom i de la descoberta d'Amèrica, servint així els interessos que l'Estat castellà tenia d'apropiar-se el nou continent i recuperar les concessions de poder econòmic, polític i jurídic que, per mitjà de les Capitulacions, els Reis Catòlics havien atorgat a En Colom.

Catalunya sense catalans

És per això que tota relació d'En Colom amb Catalunya ha estat esborrada de la història, fins al punt que s'ha arribat a creure que la rebuda que li feren els reis a Barcelona era una pura fabulació. En Rumeu de Armas, amb documentació de primera mà, s'encarregà, fa només un decennis, de confirmar l'autenticitat d'un fet que ja ningú no posa en entredit.

I és per aquesta mateixa raó que la majoria de catalans que ostentaren càrrecs de summa importància als primers temps de la conquesta apareixen sovint italianitzats i castellanitzats, o bé de nom (Ballestieri per Ballester, Moliarte per Moliart, Margarite per Margarit, Columbo per Colom), o bé de nom i procedència, entre persones menys rellevants («Cristóbal Bibas, vesino de Moguer»; Francisco de Bardi, Simon Verde, Juanoto Berardi, que passen per florentins; «Juan Antoño Columbo, ginovés»; Antonio (sic) Ginobés; «Domingo, ginovés»; «Estéfano, veneciano»). La falsedat de totes aquestes procedències és diafaníssima, donat que cap ciutadà que no fos dels regnes de Castella i Aragó no podia passar a Amèrica: el nombre de genovesos i venecians que trobem als textos censurats, de ser cert que fossin d'aquestes terres, haurien d'haver alarmat les autoritats competents, que els haurien d'haver pres per un autèntic escamot d'espionatge, cosa que mai no s'esdevingué.

I és per aquesta raó que tots els llibres han estat retocats: per desvincular En Colom i la resta de catalans de Catalunya. Perquè Catalunya, i no pas En Colom, fou el gran problema d'estat: l'únic conflicte que calia amagar i fer desaparèixer de qualsevol vinculació amb el Nou Món. A partir d'aquí, les llistes de tripulants del primer viatge desapareixen i en sorgeixen de noves, discordants entre elles mateixes en el nombre, el nom dels tripulants i llur procedència de tota la geografia espanyola, sobretot perquè Las Casas deixa ben clar que els mariners eren tots de «Palos».

La invenció de Palos

Hom s'inventa un nou port de partença: Palos, que tampoc concorda amb d'altres cronistes coetanis, pels quals la primera expedició sortí de Cadis o, simplement, d'Espanya. El cert és que el port de Palos de Moguer no existí mai, ni existeix a l'actualitat. Ni visqueren en aquesta ciutat els germans Pinçon, perquè, entre altres raons, no eren andalusos, sinó portuguesos vinguts a Catalunya, al servei del rei Pere IV el Conestable, quan fou proclamat rei per la Generalitat, tal com ha demostrat documentalment la Maria Teresa Baqué en diversos dels seus treballs.

El mite de la Ràbida és una altra mentida dels censors, introduïda en els textos perquè concordés amb la vila de Palos, que cau pel seu propi pes. En Rumeu de Armas ja demostrà també amb escreix a El cosmógrafo fray Antonio de Marchena que, contràriament al que diuen les cròniques, aquest frare mai no va ser al convent de la Ràbida i que, per tant, mai no hi va poder rebre en Colom, ni ajudar-lo en els preparatius del viatge de la descoberta. I, així mateix, s'ha d'entendre la «carta-pròleg» del Diari de Bord, on es fa passar En Colom per un missatger dels Reis Catòlics tramès al gran khan, que es topa amb el Nou Món per pur atzar i que confon Cuba amb el Japó, quan des d'Ulloa fins avui els especialistes admeten, cada vegada amb més unanimitat de criteri, que no només En Colom tenia plena consciència d'haver «retrobat» el continent perdut, sinó que, personalment, ja l'havia descobert amb anterioritat i que posseïa mapes que indicaven detalladament el lloc exacte on era situat.

Qui descobrí Amèrica?

Altrament, si, tal com ha demostrat En Català i Roca, els primers missioners d'Amèrica foren catalans i si català fou el pare Bernat de Boil, nomenat directament pel Papa «primer vicari apostòlic de les Índies Occidentals», si fou a Barcelona on arribà l'expedició del primer viatge i des d'on es preparà el segon; si foren catalans els càrrecs més

importants concedits per En Colom a l'administració político-militar; si en una cèdula reial de 30 d'abril de 1564, s'ordenava que «echen de las Indias a los Portugueses» i «otros qualesquier estrangeros, que han ido de fuera de estos Reynos de Castilla y Aragón», cosa que evidencia que els catalans podien anar lliurement a Amèrica; si entre els primers mapes de les terres d'Amèrica fets per estrangers (el d'Alberto Cantino, de 1502; el de Lopo Homem, de 1519 i el de Girolamo Verrazzano, de 1529) s'hi troben les barres catalanes; si les Capitulacions foren signades pel secretari de la Corona aragonesa, i l'empresa fou pagada amb diners de la Tresoreria d'aquesta mateixa Corona; i si, finalment, el rei Ferran, al seu testament, deixava a la seva hereva «la parte a Nos perteneciente a las Indias del Mar Oceano», ¿com és que En Colom és considerat genovès i que Amèrica anà a petar, tan sols i únicament, a les arques de Castella?

Vet aquí allò que deia de la censura i de la seva profunda implicació política amb els mecanismes de poder: primer castellà, després espanyol. Les funestes conseqüències, encara les paguem els catalans. I no pas amb espècies.

Jordi Bilbeny

Arenys de Mar, octubre del 1991